

4.2. lecke: Descartes szubsztancia-dualizmusa

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, miben tér el Descartes és Spinoza szubsztancia-elmélete Arisztotelész szubsztancia-felfogásától. A descartes-i elméletet **szubsztancia-dualizmusnak** nevezzük, mert két különböző szubsztanciát különböztet meg egymástól. A spinozai elméletet pedig **monizmusnak** hívjuk, mert Spinoza szerint csak egy szubsztancia létezik.

A descartes-i szubsztancia-dualizmus

Descartes szerint nem végesen sok (Arisztotelész), hanem csak **két szubsztancia van: a**

Illusztráció Descartes *Dioptrika* (1636) című művéből

kiterjedt dolog (*res extensa*) és a gondolkodó dolog (*res cogitans*). Ez azt jelenti, hogy az egyedi létezők nem egymástól elkülönült szubsztanciák, mint Arisztotelész állítja az anyag-forma tannal, hanem **csak két létmód van: a kiterjedés és a gondolkodás.** Ezek nem szorulnak rá egymásra, egymástól teljesen függetlenül léteznek. Egyetlen létező van, amelyben együtt léteznek: az ember, akinek teste is van (kiterjedt szubsztancia) és gondolkodó lény is (gondolkodó szubsztancia).

Descartes e tanítása nyilvánvaló szakítást jelent az arisztotelészi anyag-forma tannal. Azaz Descartes szerint **nincsenek szubsztanciális formák**, amelyek egységet adnak az anyagnak. Az anyagi létezőknek nincsen tehát formai egysége, mivel minden anyagi létező a kiterjedt dologhoz tartozik.

A szubsztancia-dualizmus eredete

Hogy mi okból szakított Descartes a bevett arisztotelianus-skolasztikus szubsztancia-felfogással bonyolult kérdés. De ha a már ismert descartes-i kételkedés folyamatából indulunk ki, akkor talán kaphatunk rá egy magyarázatot.

Descartes az abszolút biztos tudás megszerzése érdekében használja a **módszeres kételyt**. Ennek értelmében mindent kétségbe kell vonni, ami kétségbe vonható. Descartes egyre erősebb szkeptikus argumentumokat dolgoz ki. Ezek célja a bevett meggyőződéseink elbizonytalanítása. Így kell kétségbe vonni, hogy létezik anyagi

valóság, tér és benne saját testünk. A kétely, amely egy mentális folyamat (gondolkodás), minden kiterjedés létét kétségbe vonja. Ennek során jutunk el annak bizonyosságnak a belátáshoz, hogy nekünk, mint gondolkodó dolognak léteznie kell (*cogito ergo sum*). **A gondolkodom tehát vagyok bizonyosságának felismerésekor egy létező létének bizonyosságát ismerem fel: ez az ego, amely semmilyen kiterjedéssel nem rendelkezik, hiszen tisztán szellemi természetű.** Ez az *ego* független minden kiterjedéstől, tehát a testtől is. Másként szólva **az én, mint gondolkodó dolog nem szorul rá létében a kiterjedésre, a testre. Tehát ez szubsztancia: *res cogitans*.**

„Megvizsgálván, hogy mik vagyunk mi, akik most arra gondolunk, hogy a gondolkodásunkon túl nincsen semmi, ami valóban megvolna vagy létezne, nyilvánvalóan megismerjük, hogy a létezéshez nincs szükségünk kiterjedésre, alakra, arra, hogy valamilyen helyen legyünk, sem bármiféle más olyan dologra, amit a testnek tulajdoníthatunk, és hogy egyedül az által létezőnk, hogy gondolkodunk.” Descartes: *A filozófia alapelvei*, I. rész, 8.

A kiterjedt szubsztancia, azaz a saját test és minden anyagi valóság teljesen más létmóddal rendelkezik: egy olyan létmód, amelynek **fő attribútuma a kiterjedés**. Nem szellemi természetű és nem gondolkodik. Ez az anyag és a fizikai tér létmódja. Descartes szerint **nincsen anyagmentes tér**, tehát minden teret folytonosan kitölt az anyag. **Az anyagi világ tehát a kiterjedt szubsztancia folytonossága: *res extensa*.**

A viasz-hasonlat

Ha azt a kérdést tesszük fel, mi az, ami egy anyagi létezőben minden változás ellenére megmarad, azaz mi az anyagi dolgok szubsztanciája, Descartes azt válaszolja, hogy a kiterjedés. A második elmélkedésben (többek között) ennek szemléltetésére hozza fel a viasz példáját. Ha egy méhviaszt kiveszünk a kaptárból, akkor annak jól meghatározható tulajdonságai vannak (színe, szaga, tapintása, keménysége, térfogata stb.). Ha azonban ezt a viaszt beletesszük egy edénybe és melegíteni kezdjük és felolvasztjuk, akkor kivétel nélkül minden jellemzője megváltozik, miközben a viasz – kétségkívül – ugyanaz marad. Descartes szerint egyetlen egy jellemzője marad változatlan: a kiterjedése. Ez tekintendő tehát a szubsztanciális tulajdonságának.

„Megmaradt-e mégis ugyanaz a viasz? Kétségkívül igen; senki sem tagadja, senki sem gondolja másként. Mi volt tehát e viaszdarabban, amit oly elkülönítetten ragadtunk meg? Azon tulajdonságok közül, amelyekről az érzékek révén szereztünk tudomást, egészen biztosan egy sem. Hiszen mindaz, amiről az ízlelés, vagy a szaglás, vagy a látás, vagy a tapintás, vagy a hallás tanúságot tett, időközben megváltozott, a viasz ellenben megmaradt. [...] Figyeljük meg, mi marad vissza, miután eltávolítottuk mindazt, ami nem tartozik a viaszhoz! Nem más, mint valami kiterjedéssel bíró,

hajlítható változékony dolog.” Descartes: 2. elmélkedés, 39-40. o.

Subszztancia, attribútum, módusz

Felmerül a kérdés: mi biztosítja az egyedi létezők egységét? Arisztotelész esetében ez volt a **szubsztanciális forma**, amely egységbe foglalta az anyagot. Descartes kissé átalakítja az arisztotelészi fogalmakat. Az **attribútum** nem az egyedi létezők felszíni tulajdonságait, hanem **lényegi, szubsztanciális tulajdonságokat jelent**. Az attribútum az, ami megkülönbözteti egymástól a szubsztanciákat: a kiterjedés és a gondolkodás. Van tehát a lét, amely vagy kiterjedt, vagy gondolkodó. Az egyedi létezők ennek a **módosulásai (móduszai)**. Az anyagi létezők tehát a **kiterjedés egyedi módosulásai**. Képzeljük el, hogy az óceán lényegében víztömeg, amelynek a felszínén hullámok képződnek. Egy-egy hullám az óceán víztömegének a módosulása. A hullámoknak nincsen egyedi formájuk, amely egységet hozna létre bennük, hanem a víztömeghez tartoznak, amelynek éppen aktuális módosulásai. Így értelmezi Descartes a testeket, mint a *res extensa* módosulásait.

Subszztancia	Attribútum	Módosulás
Dolog, létező, <i>res</i>	kiterjedés (<i>extensio</i>)	test, testek
Dolog, létező, <i>res</i>	gondolkodás (<i>cogitatio</i>)	elme (lélek)

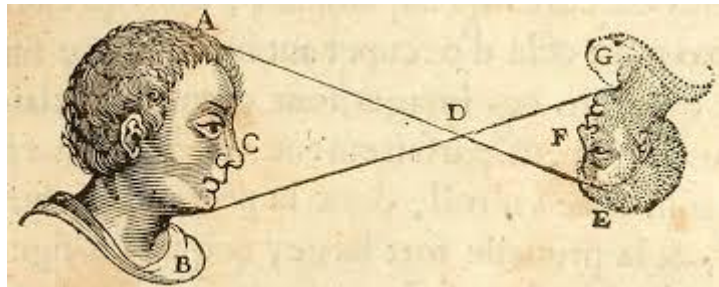
Valóban két szubsztanciát különböztet meg Descartes?

A descartes-i szubsztancia-tanban van némi bizonytalanság. *A filozófia alapelvei* 1. részének 51.§-ban azt írja, hogy ha a szubsztanciának az a meghatározása, hogy nem szorul rá semmi másra ahhoz, hogy létezzen, akkor **e meghatározás szigorú értelemben csak Istenre igaz**. Hiszen Isten maga a lét. Isten teremt mindent, és Descartes szerint Isten minden pillanatban fenntartja a világot, amely e fenntartóerő nélkül a semmibe hullna (ezt nevezi Descartes folyamatos teremtésnek – *creatio continua*). Következésképpen **minden rászorul Istenre ahhoz, hogy létezzen, beleértve a két szubsztanciát is**, és ilyen értelemben

csak Isten nevezhető szubsztanciának. De Descartes amellet foglal állást, hogy **a *res extensa* és a *res cogitans* is szubsztanciák, csak nem a szó szigorú értelmében**, hiszen őket Isten tartja fenn. Ám az attribútumok és a móduszok léte tőlük függ, ezért mégiscsak szubsztanciáknak minősülnek.

Az ember létének problémája

A szubsztancia-dualizmus elméletének legnagyobb kihívása maga az ember. **Minden egyedi ember mint létező: egység, amelyet azonban a descartes-i elmélet értelmében két szubsztancia alkot: a kiterjedt**

Illusztráció Descartes *Dioptrika* (1636) című művéből

dolog (test) és a gondolkodó dolog (lélek). Ez a probléma

kizárólag az ember esetében merül fel, mivel Descartes szerint **az állatoknak nincsen elméjük**, azaz ők csupán testek. Két szubsztancia egysége az emberben a test-lélek egységének problémájával azonos. Hogyan magyarázza Descartes ezt az egységet? A probléma annál is inkább adott, mert nehéz megmagyarázni a test és a lélek interakcióját akkor, ha a testi hatások mentális leképeződését, valamint a mentális akarati hatások testi kifejeződését két teljesen eltérő természetű szubsztancia egymásra hatásaként akarjuk értelmezni. Noha Descartes több magyarázattal is szolgál, ezek sem a kortársait, sem a későbbi korok gondolkodóit nem elégtették ki. Ez a magyarázati hiány azonban rendkívül inspirálóan hatott a Descartes-ot követő gondolkodásra.

Összefoglalás:

Descartes szakít az arisztotelészi szubsztancia-felfogással. Két szubsztanciát vezet be, a kiterjedt dolgot és a gondolkodó dolgot. Ezzel megalapítja a szubsztancia-dualizmus elméletét. A két szubsztancia lényegi attribútumai a gondolkodás és a kiterjedés. Az egyedi létezők e két szubsztancia módosulásai. A két szubsztancia egysége az ember esetén problémát okoz, mert nehéz megmagyarázni két szubsztancia meglétét, azaz a test és a lélek egységét az egyedi emberben.

Kérdések:

Mivel helyettesíti Descartes az arisztotelészi szubsztanciális forma fogalmát?

Miként magyarázza a módszeres kétely a szubsztancia-dualizmus bevezetésének szükségességét?

Miként módosítja Descartes az attribútum fogalmát?

Mit jelent a módusz a descartes-i szubsztancia-elméletben?
Milyen problémát vet fel a szubsztancia-dualizmus az ember esetében?
Hogyan viszonyul Isten a kiterjedt és a gondolkodó dologhoz a szubsztancia-elmélet kontextusában?